

Magdalena Dąbrowska
Uniwersytet Warszawski

O SŁOWNIKU PISAREK ROSYJSKICH NIKOŁAJA GOLICYNA I ODPOWIEDZI NA NIEGO STIEPANA PONOMARIOWA (1889-1891)

Za wskazanymi w tytule oznaczeniami czasowymi kryje się wydanie *Bibliograficznego słownika pisarek rosyjskich* Nikołaja Golicyna (1889)¹ oraz stanowiącej jego recenzję i jednocześnie uzupełnienie pracy Stiepana I. Ponomariowa *Nasze pisarki...* (1891)². Obie prace doczekały się wspólnego wydania w Lipsku w 1974 roku³. Ich autorzy utrzymywali ze sobą kontakt już przed 1891 rokiem. Golicyn sam zwrócił się do Ponomariowa z prośbą o wydanie opinii o swoim dziele, chociaż mógł nie mieć świadomości, że otrzyma ona taką właśnie postać. Z bibliografii prac Ponomariowa, przygotowanej przez niego samego i wydanej pod redakcją Konstantina Grota po jego śmierci, wynika, że wziął on udział w opracowaniu wariantu słownika Golicyna opublikowanego w periodyku „Варшавский дневник” w latach 1880-1881⁴. „W 1880 roku poprosiłem znanego naszego bibliografa S.I. Ponomariowa o przejrzanie mojego nowego *Słownika*, co on uczynił z dużą uwagą, wnosząc do niego znaczące poprawki oraz uzupełnienia” – pisał Golicyn we wstępie do *Bibliograficznego słownika pisarek rosyjskich*, zaznaczając, że wydawany przez niego wtenczas „Варшавский дневник” trafiał do ograniczonego grona odbiorców z Królestwa Polskiego, zamieszczony w nim wariant słownika pozostał zatem prawie nieznaną (G., V). Zarówno słownik Golicyna, jak i pełniące podwójną rolę recenzji i dopełnienia *Nasze pisarki...* Ponomariowa są ogniwami stale wydłużającego

1 [Н.Н. Голицын], *Библиографический словарь русских писательниц*, Санкт-Петербург 1889.

2 С.И. Пономарев, *Наши писательницы. Библиографический словарь русских писательниц, князя Н.Н. Голицына*. СПб. 1889, VI и 308, Санкт-Петербург 1891.

3 *Библиографический словарь русских писательниц князя Н.Н. Голицына. Санкт-Петербург 1889. Наши писательницы С.И. Пономарева*. („Сборник Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук”, т. LII, № 7) Санкт-Петербург 1891, Fotomechanischer Neudruck nach den Originalausgaben Petersburg 1889-1891, Leipzig 1974. Obie prace zachowują w nim odrębną numerację stron: pierwsza liczy 308 stron, druga – 78. Wydanie to stanowi podstawę materiałową niniejszego artykułu. Cytaty ze słownika Golicyna zostają opatrzone w nawiasach symbolem „G.” i oznaczeniem strony, cytaty z pracy Ponomariowa – symbolem „P” i oznaczeniem strony. Wszędzie przekład własny – M.D.

4 *Хронологический список сочинений, изданий и переводов Степана Ивановича Пономарева, составленный им самим*, ред. К.Я. Грот, Санкт-Петербург 1913, с. 20 („Сборник Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук”, т. XC, № 5).

się łańcucha opracowań słownikowych (biograficznych, bibliograficznych, biobibliograficznych) twórczości literackiej (i często nie tylko takiej) kobiet rosyjskich. Ten ciąg publikacji otwierają *Bibliograficzny katalog rosyjskich pisarek* (1826) Stiepana Russowa⁵ i *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorów* Michaiła Makarowa, zamieszczone we fragmentach w czasopiśmie Piotra Szalikowa „Дамский журнал” w latach 30. XIX wieku⁶, zamyka zaś dwutomowy słownik Jeleny Tonczu *Kobieta i literatura z 2015 roku*⁷. Autorzy *Bibliograficznego słownika pisarek rosyjskich i Naszych pisarek...* zapisali się jako jedni z czołowych bibliografów XIX stulecia. Nikołaj Nikołajewicz Golicyn (1836-1893) był także historykiem i działaczem państwowym od 1875 roku zajmującym się sprawami Królestwa Polskiego. Stiepan Iwanowicz Ponomariow (1828-1913), którego praca stanie się głównym przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule, pozostawił po sobie opracowania bibliograficzne twórczości klasyków rodzimej i obcej literatury XVIII-XIX stulecia (M.W. Łomonosowa, N. M. Karamzina, Adama Mickiewicza i in.) oraz, jeśli pozostać w kręgu działalności rosyjskich kobiet, recenzje książek z tego zakresu (*Materiały do historii edukacji kobiet w Rosji* J.I. Lichaczowej i in.)⁸.

Początki pracy Golicyna nad *Bibliograficznym słownikiem pisarek rosyjskich* sięgają lat 50. XIX wieku. Oprócz warszawskiego periodyku miejscem publikacji jego wariantów stało się czasopismo „Журнал Министерства Народного Просвещения” (1888-1889), w którym autor podpisał się własnym nazwiskiem⁹, a także gazeta „Молва” (1857) i pismo „Русский архив” (1865), w których wystąpił anonimowo lub pod pseudonimem „Никола́й Кни́зкин”¹⁰. Z wycieńń samego Golicyna wynika, że *Bibliograficzny słownik pisarek rosyjskich* zawiera biogramy 1286 autorek (G., s. III, VI), ułożone w porządku alfabetycznym. Układ alfabetyczny zastosował również Ponomariow w aneksie (uzu-

5 [С.В. Руссов], *Библиографический каталог российским писательницам*, Санкт-Петербург 1826.

6 Б.п. [М. Макаров], *Материалы для истории русских женщин-авторов*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, № 1, с. 1-5, № 2, с. 17-23, № 3, с. 33-35, № 7, с. 97-102, № 10, с. 145-151, № 13, с. 193-198; ч. 30, № 15, с. 17-20, № 16, с. 32-39, № 17, с. 49-58, № 18, с. 65-76, № 19, с. 81-85, № 21, с. 113-121, № 25, с. 177-185; ч. 31, № 27, с. 1-8; ч. 31, № 29, с. 33-44, № 30, с. 49-55, № 39, с. 193-201; ч. 32, № 51-52, с. 113-120; 1833, ч. 44, № 51-52, с. 145-150. Zob.: M. Dąbrowska, „*Jesteśmy wdzięczni milej autorce...*” *O kobietach pisarkach w rosyjskich czasopismach dla kobiet (koniec XVIII – pierwsza połowa XIX wieku)*, w: *Tradycja i nowoczesność. Język i literatura Słowian Wschodnich*, red. H. Chodurska i A. Kotkiewicz, Kraków 2016, s. 41-52.

7 Е. Тончу, *Женщина и литература*, т. 1-2, Москва 2015. Por. przypis 14.

8 Zob.: *Хронологический список сочинений...*, с. 4, 11, 20, 24, 36.

9 Н.Н. Голицын *Библиографический словарь русских писательниц*, „Журнал Министерства Народного Просвещения” 1888, август, с. 1-32, сентябрь, с. 33-64, октябрь, с. 65-96, ноябрь, с. 97-160, декабрь, с. 161-176; 1889, январь, с. 177-224, март, с. 225-288, май, с. 288-290.

10 Н.Н. Голицын, *Список русским писательницам (1759-1857)*, „Молва” 1857, № 28 (19.10), с. 333-336, № 19 (26.10), с. 346-348, № 28 (19.10), с. 333-336, № 30 (2.11), с. 354-356, № 31 (9.11.), с. 371-375, № 33 (23.11), с. 385-387, № 34 (30.11), с. 393-395, № 35 (7.12), с. 400-403; Н. Книжкин [Н.Н. Голицын], *Словарь русских писательниц. 1759-1859*, „Русский архив” 1865, № 12, с. 1391-1481.

pełnieniach) do słownika poprzednika, stanowiącym drugą część (s. 23-78) książki *Nasze pisarki...* Na część tę złożyły się notki o 419 twórczyniach rosyjskich, spośród których ostatnich czternaście dotyczyło autorek piszących w językach obcych. Zastosowanie porządku alfabetycznego sprawiło, że cztery początkowe pozycje zajęły autorki nieznane z imienia i nazwiska, określone mianem „anonim”. We wstępie do niej Ponomariow wyjaśnił, że pisarstwem kobiet nigdy nie zajmował się specjalnie, a uzupełnienia słownika Golicyna – dwójakiego rodzaju – wyszły spod jego pióra jakby mimochodem. Pierwszy typ uzupełnień to wprowadzenie notek o pisarkach pominiętych przez poprzednika, drugi stanowią uzupełnienia w dosłownym tego słowa rozumieniu, dopełnianie wiedzy o twórczyniach opisanych w *Bibliograficznym słowniku pisarek rosyjskich*. Zarzuty stawiane przez Ponomariowa Golicynowi dotyczyły właśnie przede wszystkim niepełności i niedokładności przekazywanych danych, rzucających się w oczy nawet w notkach o najszerzej scharakteryzowanych carycy Katarzynie II i Jekatierinie Daszkowej (zob. P., s. 1-2). Dlatego też pracę poprzednika traktował on nie tyle jako słownik, ile załączek czy namiastkę przyszłego słownika, zbioru informacji, będących punktem wyjścia dalszych badań. Uwagi krytyczne autora *Naszych pisarek...* odnosiły się ponadto do niewspółmiernego w stosunku do dorobku i zasług poszczególnych pisarek zainteresowania nimi ze strony Golicyna, który jednym poświęcał „dwa – trzy wersy”, a innym „dwie – trzy strony i więcej” (P., s. 2), niepodjęcia przez niego próby szerszego rozpatrzenia ich utworów oraz zaniżenia liczebności kobiecej części środowiska literackiego Rosji. Ramy czasowe omawianego materiału Ponomariow nieznacznie wydłużył w stosunku do Golicyna, obejmując nimi także początek lat 90. XIX wieku. Pierwszą część *Naszych pisarek...* (s. 3-22) można nazwać umownie recenzją słownika Golicyna, chociaż w swoich znacznych partiach wykracza ona poza formułę recenzji, zawierając wnioski na temat kierunków działalności kulturalnej i społecznej Rosjanek wraz z przywołaniem dodatkowej literatury przedmiotu. Obie części pracy Ponomariowa poprzedzają motta, zaczerpnięte – pierwsze – ze szkicu Iwana Kiriejewskiego *O rosyjskich pisarkach (List do Anny Pietrowny Zontag)*¹¹ oraz – drugie – z zakończenia bajki Iwana Kryłowa *Tabor*¹². Jeśli poprzez pierwsze z nich Ponomariow podkreśla szczególnie charakter talentu artystycznego kobiet i jednocześnie wskazuje na brak należytego docenienia ich działań w tym zakresie, to za pośrednictwem drugiego zwraca uwagę na to, z jaką łatwością wytyka się błędy innym i jak trudno się je samemu naprawia. Na końcu pierwszej części *Naszych pisarek...* Ponomariow umieścił

11 Zob.: И.В. Киреевский, *О русских писательницах. (Письмо к Анне Петровне Зонтаг)*, в: idem, *Полное собрание сочинений*, т. 1, Москва 1861, с. 114-125. Tekst jest opatrzony dopiskiem „10 grudnia 1833 r. Moskwa”.

12 Zob.: И. Крылов, *Обоз*, в: *Полное собрание сочинений И. Крылова*, т. 2, Санкт-Петербург 1859, с. 218-220.

datę 31 grudnia 1890 roku. Za początek twórczości literackiej kobiet w Rosji Golicyn i Ponomariow uznali 1759 rok, gdy w wydawanym przez Aleksandra Sumarokowa piśmie „Трудолюбивая пчела” ujrzały światło dzienne wiersze jego córki, Jekatieriny Sumarokowej-Kniażniny¹³.

Przyjrzyjmy się najpierw dwóm sąsiadującym ze sobą hasłom ze słownikowej części książki Ponomariowa, z których pierwsze (opatrzone numerem 33) dotyczy pisarki pominiętej przez Golicyna, a drugie stanowi uzupełnienie jednocześnie dwóch haseł w pracy poprzednika:

33) **Башкирцева**, Мария, род. в Полтаве 1860 ноября 11, сконч. 1884 октября 31 в Париже, художница и писательница. „Из дневника ее. С приложением статьи Коппе и отзывом французской печати, перевел К. Плавинский”, СПб. 1889. 8° 2 + VI + 126 стр. Дневник ее, изданный на французском языке, переведен на английский язык и до 1890 года достиг трех изданий. В Америке он разошелся в 70.000 экз. Градсон напечатал о нем статью, называя его одною из самых замечательных книг нынешнего столетия. Мнение его разделяют и немецкие газеты. Оней-Всеобщ. Газета 1885, № 9, с портретом; Изящная Литература 1885, № 4, стр. 1-7; Русск. Богатство 1888, № 2, Л. Гуревича, биографико-психологический этюд. Памяти ее стих. О. Чюминой, Р. Богатство 1888, № 7. Портрет ее в Ниве 1890, № 50. К стр. 22. Б-ва С. – одно и то же лицо, что и на 26-й странице – Бибикова София (Р., s. 27).

Zgodnie z zapowiedzią w przedmowie, hasła dotyczące autorek uprzednio pominiętych Ponomariow numeruje, dodatkowo jeszcze wyróżniając (pogrubieniem) ich nazwiska, hasła z drugiej grupy – „uzupełnienia” – rozpoczyna od przywołania strony w słowniku Golicyna, na której znalazło się uzupełniane hasło, dla większej czytelności zaznaczając je kursywą. *Nasze pisarki...* mogą być traktowane jako samodzielna pozycja z zakresu dziejów pisarstwa kobiet, przede wszystkim ze względu na obecność w nich notek o pisarkach nieuwzględnionych przez Golicyna, ale bardziej wskazane jest – z uwagi na wprowadzania informacji uzupełniającej w stosunku do pracy poprzednika – równoległe, „w parze” zapoznanie się z obiema pozycjami.

Oto zaś wspomniane dwa hasła ze słownika Golicyna, które Ponomariow uzupełnił:

Б-ва, С. (Бибикова, Софья). – 1) Болван, водевиль в 1 действии, перев. с французск.; литогр., изд. Мозера. С-Пб. 1873, 4°; напечатано только 60 экз.; 2) Сотрудница педагогического журнала: Воспитание и обучение (прежний Детский сад), в 1877 году (G., s. 22). Бибикова, Софья. – 1) Рассказы для маленьких детей. С-Пб. 1861, 8°. 2) Мысли по поводу одной повести Ольги Н., в Рассвете 1862 г., № 3. 3) Магдалена Французская, королева Шотландская, в Рассвете 1862 г., № 4 (G., s. 26).

13 Zob. m.in.: M. Dąbrowska, *Oryginalna i przekładowa działalność literacka przedstawicieli rosyjskiego Oświecenia (ze studiów nad otoczeniem literackim Aleksandra Sumarokowa i Gawriiły Dierżawina)*, „Polilog. Studia Neofilologiczne” 2016, nr 6, s. 19-30.

Te same zasady konstrukcji haseł Ponomariow zastosował w części dotyczącej pisarek tworzących w językach obcych. Przytoczmy więc dwa przykładowe sąsiadujące ze sobą hasła:

412) Кочубей, княгиня А. Рукопись мадмуазель Камиль, на франц. языке (перев. 1875 г. на русский С.Г. Мей, не имела успеха, и была перепечатана в 1878 г. под заглавием „Тайна великосветской женщины”, см. о ней Отеч. Зап. 1878, № 4, отд. 2, с. 286).

К стр. 296. Крюднер, баронесса. Оней: 1) Женщины писательницы XIX стол., К. Скальковского, СПб. 1865. 2) Полярн. Звезда 1881, 1, Ю. Борозда (Р, s. 76),

a także główną część uzupełnionego przez Ponomariowa hasła ze słownika Golicyna:

Крюднер, Варвара Юлия, рожд. баронесса Фитингоф, внука, по матери, фельдмаршала Миниха; родилась 21-го ноября 1764 г., в Риге, ум. 25-го декабря 1824 г., в Карасубазаре в Крыму; третья супруга русского посланника в Стокгольме и Берлине, известная пиэтистка, имевшая значительное влияние на настроение Александра I в эпоху Священного Союза... (G., s. 296).

Dalszą część hasła o Barbarze Julianie von Krüdener, z domu von Vietinghoff, pisarce francuskojęzycznej, autorce powieści *Valérie* (1803), w słowniku Ponomariowa wypełnia spis jej utworów oraz literatury o niej. Sofia Bibikowa, której w słowniku Golicyna były poświęcone dwa hasła, występuje w obu porównywanych pracach pod nazwiskiem panińskim (po mężu Tołstoj)¹⁴. W hasle o Alisie Koczubiej mowa jest o utworze, którego oryginalny tytuł brzmiał *Le Manuscrit de M-lle Camille*. Dodatkowych wyjaśnień nie wymaga natomiast hasło o Marii Baszkircewej, autorce głośnych wspomnień, najbardziej znanej pisarce spośród wymienionych.

Przegląd haseł w *Naszyc pisarkach...* Ponomariowa pozwala stwierdzić, że składają się na nie głównie bardziej lub mniej kompletne opisy bibliograficzne utworów poszczególnych autorek i reakcji na nie krytyków literackich. Liczne pozycje ukazały się na łamach czasopism. Jeśli oprócz przywołanych haseł wymienić jeszcze jedno – pierwsze, poświęcone anonimowej autorce współpracującej z czasopismem Nikołaja Karamzina „Московский журнал”, okaże się, że autor czerpał wiedzę o rodzimych kobietach pióra także ze spuścizny epistolograficznej i wspomnieniowej. W tym przypadku sięgnął do listu Karamzina do Iwana Dmitrijewa z 1791 roku, w którym jej wiersze zostają nazwane „gładkimi”, ale „pozbawionymi poezji” (P, s. 22)¹⁵. Przegląd całości *Naszyc pisarek...* daje podstawy do stwierdzenia, że praca Ponomariowa, jak wiemy, poprzedzona obszerną częścią opisową, wykracza daleko poza formułę słownikową.

14 Zob.: *Писательницы России. Материалы для биобиблиографического словаря*, ред. Ю.А. Горбунов; <http://book.uraic.ru/elib/authors/gorbunov/sl-18.htm> [1.10.2016].

15 Zob.: *Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву*, ред. Я. Грот и П. Пекарский, Санкт-Петербург 1866, с. 21 (list nr 19, niedatowany).

Ową pierwszą część *Naszych pisarek...* autor podzielił na siedemnaście różnej długości rozdziałów. Pierwszy z nich wypełnia katalog dziedzin, w których zaznaczyły swoją obecność rosyjskie kobiety, drugi zawiera dane liczbowe dotyczące kobiecej części środowiska literackiego w Rosji, w trzecim mowa jest o obecności kobiet w redakcjach gazet i czasopism, w czwartym wymienione są pisarki najbardziej aktywne i wszechstronne. Następne rozdziały są poświęcone rodzinom literackim, członkostwu kobiet w stowarzyszeniach literackich i innych organizacjach, pochodzeniu społecznemu pisarek, innym sferom ich działalności, przyznawanym im nagrodom i wyróżnieniom, miejscom ich zamieszkania, „wyższym kursom żeńskich”, utworom literackim z postaciami kobiecymi oraz poruszającym kobiecą tematykę, stosunkowi krytyki literackiej do kobiet pióra, twórczyniom o pochodzeniu arystokratycznym, wychowaniu przedstawicielek płci pięknej, badaczom pisarstwa kobiet. Całość zamyka prośba skierowana do bibliografów i historyków literatury rosyjskiej o pomoc w zidentyfikowaniu pisarki podpisującej się „***wa” (ros. „***ва”), współpracownicy Aleksandra Baszuckiego, wydawcy almanachu „Наши, списанные с натуры русскими”. Do najobszerniejszych należy rozdział pierwszy, zawierający wyszczególnienie w porządku alfabetycznym sfer działalności kobiet rosyjskich, oraz te rozdziały (przede wszystkim piętnasty i szesnasty), które zawierają adresy bibliograficzne dzieł literackich, pozycji z zakresu literatury dokumentu osobistego oraz syntez historycznych i historycznoliterackich. Nie tylko zatem druga część *Naszych pisarek...*, ale także przedmowa do niej ma cechy komentarza bibliograficznego do słownika Golicyna.

Sferami, do których rozwoju przyczyniły się kobiety, są, zdaniem Ponomariowa, poezja, proza i dramat, a także między innymi bibliografia, historia, nauki przyrodnicze, matematyka, medycyna, pedagogika, filozofia, ekonomia, prawo, wreszcie produkcja wydawnicza oraz sztuki piękne i rzemiosło. Wiele kobiet wniosło wkład jednocześnie w kilka dziedzin. Perspektywiczne wydają się autorowi w szczególności studia nad ich miejscem w kulturze muzycznej, który to aspekt nie stawał się dotychczas przedmiotem szerszego zainteresowania (zob. P., s. 6), oraz spuścizną przekładową kobiet, która to kwestia z kolei przyciągała uwagę, ale nie została wyczerpana z powodu jej rozbudowanego charakteru (zob. P., s.7). Opracowując ów katalog dziedzin, twórca *Naszych pisarek...* kierował się chęcią zapalenia luki wynikającej z metodologii przyjętej przez autora *Bibliograficznego słownika pisarek rosyjskich*, polegającej na tym, że poprzez ograniczenie się do wyszczególnienia w porządku alfabetycznym nazwisk pisarek nie dał on możliwości głębszego wglądu w rozwój różnych rodzajów kobiecej aktywności (zob. P., s. 2).

Publikacje przywołane przez Ponomariowa w części wstępnej *Naszych pisarek...* można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią wcześniejsze próby opracowania pisarstwa kobiet. W jednym ciągu ze słownikami Russowa i Makarowa stawia on

prace Nikołaja Bilewicza o pisarkach XVIII i XIX wieku opublikowane w gazecie „Московский городской листок” w 1847 roku (zob. P., s. 20)¹⁶. Odwołanie do nich (oraz do zawierającego wzmianki o nich ustępu *Bibliograficznego słownika pisarek rosyjskich*) rozpoczyna rozdział piętnasty części pierwszej *Naszych pisarek...*, zawierający także odsyłacze do wspomnianej pracy Iwana Kiriejewskiego (z której, jak pamiętamy, Ponomariow zaczerpnął motto), artykułów Wissariona Bielinskiego¹⁷ oraz cyklu szkiców M. Protopopowa o „kobiecej twórczości” zamieszczonych w czasopiśmie „Русская мысль” w 1891 roku¹⁸. W szkicach Protopopowa znajdujemy również rozważania o kobiecych postaciach w dziełach romantyków oraz realistów rosyjskich (Aleksandra Puszkina, Iwana Turgieniewa i in.). Drugą grupę tworzą prace o innych niż literacka sferach działalności bądź nakierowanych na kobiety (edukacja), bądź współtworzonych przez nie (sztuki piękne). Wychowaniu i kształceniu przedstawicielki płci pięknej poświęcony jest rozdział piętnasty, w którego zakończeniu autor wskazał na potrzebę porównania praktyk w tym zakresie dawniej i obecnie oraz wykorzystania relacji samych pań (łącznie wymienia szesnaście takich pozycji).

Bibliograficzny słownik pisarek rosyjskich Golicyna i *Nasze pisarki...* Ponomariowa stanowią najpoważniejsze próby opracowania pisarstwa kobiet rosyjskich w postaci słownika, opierające się na ustaleniach poprzedników, ale też wnoszące wiele nowego zarówno do sfery rozwiązań formalnych (budowa hasła słownikowego, system odwołań itp.), jak i wiedzy o samych twórczyniach i ich dziełach. Ani Golicyn, ani Ponomariow nie uznają swoich prac za całościowe, ostateczne opracowania podjętego tematu. Przeciwnie, obydwaj mają świadomość tego, że – jeśli posłużyć się słowami drugiego z nich – mogli „kogoś nie wymienić, z powodu niewiedzy albo przez niedopatrzenie” (P., s. 2). Kiedy zatem Ponomariow zarzuca Golicynowi niekompletność i niedokładność podawanych informacji, to jednocześnie zdaje sobie sprawę z tego, że podobny zarzut można wystosować wobec niego. I rzeczywiście, w rozdziale dwunastym pierwszej części *Naszych pisarek...* znajdujemy, dla przykładu, odwołania do „kobiecej” zawartości pisma „Библиотека для чтения”, ale nie sposób stwierdzić przecież, że

16 Н. Билевич, *Русские писательницы XVIII века*, „Московский Городской Листок” 1847, № 78 (11.04.), с. 311-314, № 79 (12.04), с. 315-316, № 80 (14.04), с. 319-321; idem, *Русские писательницы XIX века*, „Московский Городской Листок” 1847, № 108 (21.05), с. 435-438, № 109 (22.05), с. 440-442, № 113 (27.05), с. 451-452, № 114 (28.05), с. 455-457, № 167 (3.07), с. 669-670, № 168 (1.08), с. 673-674, № 169 (2.08), с. 677-678, № 171 (5.08), с. 683-686, № 172 (7.08), с. 688-689, № 183 (21.08), с. 723-733, № 185 (25.08), с. 740-742.

17 Пор.: В.А. Филатова, *Феминизация русской литературы в первой половине XIX века*; http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Philologia/32439.doc.htm [1.10.2016].

18 М. Протопопов, *Женское творчество*, „Русская мысль” 1891, № 1, январь, с. 98-112; idem, *Женское творчество. Статья вторая. Кохановская и Хвоцинская-Заиончковская*, „Русская мысль” 1891, № 2, февраль, с. 161-181. Z treścią drugiego ze szkiców koresponduje sąsiadujący z nim artykuł N. Szełgunowa: Н. Шелгунов, *К статье Н.Д. Хвоцинская-Заиончковская*, „Русская мысль” 1891, № 2, февраль, с. 182-185.

wynotowane zostały z niego wszystkie pozycje¹⁹. Podobnych sytuacji jest znacznie więcej. „Nakreślenie działalności [...] kobiet w całej ich różnorodności to sprawa przyśrołkości; nikt, rzecz jasna, nie ma wątpliwości co do tego, że procesy cywilizacyjne [...] w społeczeństwie dokonują się z udziałem kobiet...” – czytamy w *Naszyc pisarkach...* Ponomariowa (P, s. 11).

Bibliografia

- Библиографический словарь русских писательниц князя Н.Н. Голицына. Санкт-Петербург 1889. Наши писательницы С.И. Пономарева.* („Сборник Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук”, т. LII, № 7) Санкт-Петербург 1891, Fotomechanischer Neudruck nach den Original ausgeben Petersburg 1889-1891, Leipzig 1974.
- Билевич Н., *Русские писательницы XVIII века*, „Московский городской листок” 1847, № 8 (11.04.), с. 311-314, № 79 (12.04), с. 315-316, № 80 (14.04), с. 319-321.
- Билевич Н., *Русские писательницы XIX века*, „Московский городской листок” 1847, № 08 (21.05), с. 435-438, № 109 (22.05), с. 440-442, № 113 (27.05), с. 451-452, № 114 (28.05), с. 455-457, № 167 (3.07), с. 669-670, № 168 (1.08), с. 673-674, № 169 (2.08), с. 677-678, № 171 (5.08), с. 683-686, № 172 (7.08), с. 688-689, № 183 (21.08), с. 723-733, № 185 (25.08), с. 740-742.
- [Голицын Н.Н.], *Библиографический словарь русских писательниц*, Санкт-Петербург 1889.
- Голицын Н.Н., *Библиографический словарь русских писательниц*, „Журнал Министерства Народного Просвещения” 1888, август, с. 1-32, сентябрь, с. 33-64, октябрь, с. 65-96, ноябрь, с. 97-160, декабрь, с. 161-176; 1889, январь, с. 177-224, март, с. 225-288, май, с. 288-290.
- Голицын Н.Н., *Список русским писательницам (1759-1857)*, „Молва” 1857, № 28 (19.10), с. 333-336, № 19 (26.10), с. 346-348, № 28 (19.10), с. 333-336, № 30 (2.11), с. 354-356, № 31 (9.11.), с. 371-375, № 33 (23.11), с. 385-387, № 34 (30.11), с. 393-395, № 35 (7.12), с. 400-403.
- Киреевский И.В., *О русских писательницах. (Письмо к Анне Петровне Зонтаг)*, в: idem, *Полное собрание сочинений*, т. 1, Москва 1861, с. 114-125.
- Книжкин Н. [Голицын Н.Н.], *Словарь русских писательниц. 1759-1859*, „Русский архив” 1865, № 12, с. 1391-1481.
- Крылов И., *Обоз*, в: *Полное собрание сочинений И. Крылова*, т. 2, Санкт-Петербург 1859, с. 218-220.
- Б.п. [Макаров М.], *Материалы для истории русских женщин-авторов*, „Дамский журнал” 1830, ч. 29, № 1, с. 1-5, № 2, с. 17-23, № 3, с. 33-35, № 7, с. 97-102, № 10, с. 145-151, № 13, с. 93-198; ч. 30, № 15, с. 17-20, № 16, с. 32-39, № 17, с. 49-58, № 18, с. 65-76, № 19, с. 81-85, № 1, с. 113-121, № 25, с. 177-185; ч. 31, № 27, с. 1-8; ч. 31, № 29, с. 33-44, № 30, с. 49-55, № 39, с. 193-201; ч. 32, № 51-52, с. 113-120; 1833, ч. 44, № 51-52, с. 145-150.
- [Мюссе А.], *Женский ум лучше всяких дум. Драматическая пословица Альфреда де Мюссе. Из Revuedes Deux Mondes*, „Библиотека для чтения” 1837, т. 23, ч. 2, с. 52-86.
- Писательницы России. Материалы для библиографического словаря*, ред. Ю.А. Горбунов; <http://book.uraic.ru/elib/authors/gorbunov/sl-18.htm> [1.10.2016].
- Письма Н.М. Карамзина к И.И. Дмитриеву*, ред. Я. Грот и П. Пекарский, Санкт-Петербург 1866.
- С.И. Пономарев, *Наши писательницы. Библиографический словарь русских писательниц, князя Н.Н. Голицына. СПб. 1889, VI и 308*, Санкт-Петербург 1891.

¹⁹ Por. pr.: *Женский ум лучше всяких дум. Драматическая пословица Альфреда де Мюссе. Из Revuedes Deux Mondes*, „Библиотека для чтения” 1837, т. 23, ч. 2, с. 52-86.

- Протопопов М., *Женское творчество*, „Русская мысль” 1891, № 1, январь, с. 98-112.
- Протопопов М., *Женское творчество. Статья вторая. Кохановская и Хвоцинская-Заиончковская*, „Русская мысль” 1891, № 2, февраль, с. 161-181.
- [Руссов С.В.], *Библиографический каталог российским писательницам*, Санкт-Петербург 1826.
- Тончу Е., *Женщина и литература*, т. 1-2, Москва 2015.
- Филатова В.А., *Феминизация русской литературы в первой половине XIX века*; http://www.rusnauka.com/14_APSN_2008/Philologia/32439.doc.htm [1.10.2016].
- Хронологический список сочинений, изданий и переводов Степана Ивановича Пономарева, составленный им самим*, ред. К.Я. Грот, Санкт-Петербург 1913, с. 20 („Сборник Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук”, т. XC, № 5).
- Шелгунов Н., *К статье Н.Д. Хвоцинская-Заиончковская*, „Русская мысль” 1891, № 2, февраль, с. 182-185.
- Dąbrowska M., „*Jesteśmy wdzięczni milej autorce...*” *O kobietach pisarkach w rosyjskich czasopiśmie dla kobiet (koniec XVIII – pierwsza połowa XIX wieku)*, [w:] *Tradycja i nowoczesność. Język i literatura Słowian Wschodnich*, red. H. Chodurska, A. Kotkiewicz, Kraków 2016, s. 41-52.
- M. Dąbrowska, *Oryginalna i przekładowa działalność literacka przedstawicielek rosyjskiego Oświecenia (ze studiów nad otoczeniem literackim Aleksandra Sumarokowa i Gawriiły Dierzawina)*, „*Polilog. Studia Neofilologiczne*” 2016, nr 6, s. 19-30.

ON THE NIKOLAY GOLITZYN'S DICTIONARY OF THE RUSSIAN WOMEN WRITERS AND THE STEPAN PONOMARYOV'S RESPONSE TO IT (1889-1891)

Summary: The article presents the work *Our women writers...* (1891) by Stepan Ponomaryov (1828-1913), which was a review of the *Bibliographical dictionary of the Russian women writers* (1889) by Nikolay Golitzyn (1836-1893) and a supplement to it. The Ponomaryov's work consists of two parts: 1. The review of the Golitzyn's dictionary and the presentation of the activities of the women in Russia (original literary output, translations, natural sciences, mathematics, philosophy, pedagogy, fine arts and others), 2. The amended and supplemented dictionary of the Russian women writers (more than 400 entries). There is discussed among others the entry "Maria Bashkirtzev".

Keywords: dictionary, woman, literature, bibliography, Nikolay Golitzyn, Stepan Ponomaryov